

Ставлення до мобілізації під час повномасштабної війни в Україні

Дослідницький звіт

Автор_ки:

Олеся Будз, Аліна Хелашвілі, Юлія Назаренко, Оксана Буць, Тамара Хурцидзе, Валерій Мілосердов, Дарія Сало

Координаторка дослідження:

Аліна Хелашвілі

Керівник проєкту:

Іван Вербицький

Коректура:

Роксолана Машкова

Верстка:

Ярослав Онищук

Просимо підтримати наближення перемоги через пожертви на допомогу [Збройним силам України](#) та [гуманітарним ініціативам](#). [Пожертви](#), які Cedos зараз отримує на власну діяльність, спрямовуються на дослідження й аналітику впливу війни на українське суспільство, а також пошук шляхів розв'язання соціальних проблем, зумовлених війною.

Команда дослідження вдячна всім за заповнення та поширення опитувальника. Ми також дякуємо тим, завдяки чій підтримці стала можливою підготовка цього тексту, зокрема людям, які зробили благодійні внески на діяльність Cedos, і нашим донорам.

Cedos — це незалежний

аналітичний центр і спільнота, що працює над питаннями соціального розвитку з 2010 року. Ми віримо, що кожна людина має право на гідний рівень життя. Тому метою Cedos є пошук системних причин соціальних проблем і варіантів їхнього вирішення. Наш підхід базується на дослідженнях. Ми вивчаємо суспільні процеси та державні політики, поширюємо критичне знання, просуваємо прогресивні зміни, навчаємо і посилюємо спільноту прихильників цих змін.

Сайт Cedos: <https://cedos.org.ua/>

У цьому звіті ми використовуємо іменник з відділеним «_» гендерованим закінченням для позначення особи, гендер як_ої невідомий чи не має значення в нинішньому контексті, або групи осіб різного гендеру, гендер яких невідомий чи гендер яких не має значення в нинішньому контексті. Ми однаково поважаємо жінок, небінарних осіб і чоловіків. Оскільки в україномовному інформаційному просторі сьогодні набагато частіше підкреслюється існування чоловіків, ніж усіх інших (тобто більшості людей), ми, з метою урівноваження цього перекося, тут і надалі використовуємо таку форму для позначення сукупності різних людей чи людини, гендер як_ої невідомий.

Зміст

● Вступ.....	4
Розділ 1 ● Ставлення до мобілізації	7
Результати опитування у лютому–березні 2023 року	8
Результати опитування у лютому–березні 2024 року	14
Розділ 2 ● Підготовка до мобілізації	20
Розділ 3 ● Рекрутингові центри	26
Розділ 4 ● Комунікація стосовно служби в Силах оборони	32
Розділ 5 ● Ставлення до мобілізації жінок	37
● Висновки	45

● Вступ

Повномасштабна війна Росії проти України стала великим суспільним потрясінням. Війна впливає на емоційний стан, побут і повсякдення, громадську думку, міжлюдські стосунки, соціально-економічне становище, зайнятість, громадську активність. Масштаб цих змін є безпрецедентним як для України, так і для Європи у перспективі десятиліть. Водночас ці зміни впливатимуть на майбутнє суспільних інститутів у повоєнній Україні та її подальший розвиток загалом. Фіксування й осмислення цих змін дає можливість отримати дані як для подальших досліджень українського суспільства після війни, так і для планування трансформаційних змін.

Як команда соціальних дослідниць та аналітиків, з перших тижнів повномасштабної війни ми почали вивчати й аналізувати вплив війни на українське суспільство. У березні 2022 року ми провели [перше дослідження](#), щоб зафіксувати думки, переживання та дії людей в Україні у перші два тижні після 24 лютого 2022 року. Аби зафіксувати динаміку змін в емоційних станах, прийнятті рішень і пристосуванні побуту до умов війни, ми щотри місяці протягом першого року повномасштабної війни проводили наступні хвилі дослідження. Тож у травні 2022 року було проведено [другу хвилю](#), присвячену першим трьом місяцям повномасштабної війни; у серпні 2022 року — [третьою хвилю](#), присвячену шести місяцям повномасштабної війни; у листопаді 2022 року — [четверту хвилю](#), присвячену дев'яти місяцям повномасштабної війни; у лютому–березні 2023 року — [п'яту хвилю](#), присвячену першому року повномасштабної війни. У лютому–березні 2024 року ми провели [шосту хвилю](#), аби зафіксувати вплив подальшого розгортання подій впродовж другого року повномасштабної війни і зумовлені цим зміни.

У цьому звіті викладена частина результатів п'ятої та шостої хвиль цього дослідження, а саме аналіз **питань, які стосуються ставлення до мобілізації** до Збройних сил України.

Метою дослідження було зафіксувати (процесуально — безпосередньо під час розгортання подій, а не ретроспективно), описати й узагальнити досвіди переживання війни в Україні, а також тенденції зміни переживань у часі.

Предмет дослідження — досвіди переживання війни українським суспільством.

Для цілей цього дослідження ми відносимо до українського суспільства всіх, хто ідентифікує себе з ним. Ми не виключаємо з цієї сукупності людей, які не мають українського громадянства; людей, які певний час не живуть в Україні, але ідентифікують себе з Україною й українським суспільством. Ми не обмежуємо об'єкт дослідження лише цивільним населенням і включаємо також комбатант_ок, однак припускаємо, що представленість останніх у вибірці є обмеженою.

Фокусом дослідження є етап російсько-української війни, відомий як «повномасштабна війна», що розпочався 24 лютого 2022 року внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. Попри те, що війна розпочалася ще у 2014 році, масштаб її впливу на українське суспільство суттєво змінився і зріс внаслідок повномасштабного вторгнення, що і стало поштовхом до початку роботи над цим дослідженням.

Дослідження є **розвідувальним**, тобто має на меті передусім опис дійсності, а не пошук зв'язків і пояснення причин. Оскільки метою дослідження є ідентифікація можливих тенденцій переживань, а не їх кількісна оцінка, ми обрали **якісницький підхід**.

Для збору даних ми використовували **опитувальник для самозаповнення**, оформлений у Google Forms. Загалом, опитувальник містив питання, які співвідносяться з п'ятьма вимірами, що стосуються різних сфер життя людини, через які ми розглядаємо досвіди переживання війни у межах цього дослідження: тілесний вимір (питання про повсякдення та побут), психологічний вимір (питання про емоційні переживання та відчуття, а також про способи справлятися з цими переживаннями), соціальний вимір (питання про спілкування з різними групами людей), економічний вимір (питання про зміни в роботі та її характері), публічний вимір (питання, які стосуються громадської діяльності, включно з волонтерством і пожертвами, питання щодо єдності суспільства, зміни соціальних норм в українському суспільстві, питання про думки щодо розвитку війни, бачення власної ролі у війні, роздуми про відновлення та відбудову, а також питання про ставлення до мобілізації до Збройних сил України).

Крім цього, в опитувальнику були прикінцеві питання для визначення соціально-демографічних характеристик респондент_ок.

Для п'ятої хвилі опитування було проведено протягом 21 лютого – 13 березня 2023 року. За цей час в опитуванні взяли участь 435 респондент_ок. Для шостої хвилі опитування було проведено протягом 29 лютого – 26 березня 2024 року. За цей час до опитування долучилося 218 респондент_ок, що менше, ніж у минулих хвилях.

Це дослідження не є всеохопним. Його результати фіксують різноманіття досвідів переживання війни та їх модифікації на певному проміжку часу, але не можуть бути екстрапольовані на все населення України та весь період війни, адже множинність досвідів її переживання є більшою й багатограннішою. На основі цих даних ми також не можемо зробити висновки щодо того, які настрої переважають у суспільстві або яким чином сформувалася та чи інша думка. Теми, які ми порушуємо, потребують багатьох подальших досліджень – від репрезентативних на національному рівні до сфокусованих на окремих темах і соціальних групах.

Детальніше про інструментарій, його тестування та поширення анкети, фокус цих хвиль у порівнянні з іншими, етичні аспекти збору інформації, обмеження дослідження та опис вибірки можна прочитати у **повних звітах про п'яту та шосту хвилі** дослідження.

Метою цього дослідження була ідентифікація думок і ставлень людей щодо процесу мобілізації, а не аналіз безпосередньо цього процесу. Отримані результати представляють різноманіття суб'єктивних оцінок, а не об'єктивну оцінку досліджуваного явища. Наприклад, результати дослідження дають можливість зробити висновки не про те, наскільки ефективними були державні комунікації щодо мобілізації, а лише про те, як опитані оцінюють їхню ефективність. Для аналізу того, як саме має відбуватися процес мобілізації, комунікаційна кампанія стосовно нього, робота центрів рекрутингу та інші явища, думки щодо яких були висловлені респондент_ками, необхідні окремі сфокусовані дослідження з відповідними методологіями.

Розділ 1 ●

Ставлення до мобілізації

● Результати опитування у лютому–березні 2023 року

У попередніх хвилях дослідження респондент_ки називали мобілізацію серед переліку своїх турбот, зокрема можливу мобілізацію як їх самих, так і когось із їхніх близьких. Під час проведення 5-ї хвилі дослідження (польовий етап тривав протягом лютого–березня 2023 року) ми вирішили запитати, як респондент_ки ставляться до того, як відбувається мобілізація до ЗСУ¹.

Відповідаючи на питання про ставлення до мобілізації, більшість респондент_ок наголошували, що вона є **необхідною в умовах війни проти Росії**, адже потрібні люди, які будуть змінювати тих, хто наразі служить, а також через втрати серед військових на фронті. Деякі опитані зазначали, що мобілізація має бути загальною та всеохопною, не уточнюючи, що вони мали під цим на увазі. Деякі учасни_ці дослідження також висловлювали думку, що мобілізувати необхідно не лише чоловіків, а й жінок, а інші, навпаки, — що не всі громадян_ки України повинні долучатися до Сил оборони.

«Думаю, що мобілізація завжди буде болісною для деяких типів людей, але війна потребує людських ресурсів і це нормально. Військкомати мають виконувати забезпечення людським ресурсом армії».

Чоловік, 30 років, Київ

«Сприймаю це як необхідність, однак усвідомлюю, що сама я б не хотіла бути мобілізованою чи воювати на передовій».

Жінка, 24 роки, Київ

«Вважаю, що мобілізація має бути всезагальною, бо інакше виходить несправедливо».

Жінка, 49 років, Київ

«Вважаю, що мають мобілізувати всіх — і жінок, і чоловіків. Але вважаю, що на фронт мають іти тільки ті, що морально готові, ми ж не русня, аби вмирати м'ясом. Вважаю, що всі мають мати базову домедичну освіту з допомоги, а можливо, і базову військову [підготовку] пройти, раз вже в країні війна».

Жінка, 21 рік, Київ

¹ Формулювання питання: «Як ви ставитеся до того, як відбувається мобілізація до Збройних Сил України?»

Значна частка респондент_ок зазначали, що **по-різному ставляться до окремих аспектів мобілізації**. Вони мали розуміння необхідності цього процесу, але водночас, на їхню думку, сам процес відбувався «хаотично», «несистемно», «несправедливо» та «незаконно». Були й ті респондент_ки, які говорили, що загалом ставляться до мобілізації позитивно та з розумінням, а також ті, хто ставляться радше негативно через перераховані раніше причини. Деякі респондент_ки загалом вказували, що вони радше не можуть відповісти на це питання, бо не стикалися з цим напряму, не мають родич_ок та близьких, які б служили у ЗСУ.

Говорячи про недоліки адміністрування процесу мобілізації, частина респондент_ок звертали увагу на те, чому, на їхню думку, мобілізація відбувається **несправедливо**. Розмірковуючи про несправедливість, учасни_ці дослідження неодноразово згадували, що, на їхню думку, **мобілізація відбувається примусово, а не добровільно**, подекуди не уточнюючи, що саме мають на увазі. Як приклади примусовості досить часто відзначали вручення повісток у громадських місцях. Водночас із відповідей помітно, що такі випадки респондент_ки в основному бачили у соціальних мережах, хоча деякі учасни_ці дослідження наводили й приклади з досвіду своїх знайомих².

«Неприємно дивитись відео, де людям силоміць дають повістки. Більше про мобілізацію нічого не знаю».

Жінка, 55 років, Київ

«Все вірно, коли процедура вручення повісток відбувається відповідно до закону і з взаємоповагою обох сторін. Але порушення і нечемність державних структур провокують відразу навіть у патріотично налаштованих людей, особливо закон про посилення покарання для військових».

Жінка, 33 роки, Київ

Деякі респондент_ки, навпаки, зауважували, що не довіряють таким відео, які поширюються у соціальних мережах, не вважають, що такі випадки є поширеними.

«Я не довіряю панічним новинам про те, що мобілізують "на вулицях і в транспорті". Водночас маю мало інформації, як це відбувається насправді».

Жінка, 44 роки, Київ

² При цьому у Міністерстві оборони України [зазначали](#), що вручення повістки не означає обов'язкової мобілізації, а є інструментом взяття на облік військово-возобов'язаних.

«Не знаю. Усі мої друзі, що служать зараз в ЗСУ, пішли туди добровільно, а не за мобілізацією. Також я зустрічаю в пабліках відео, де за чоловіками бігають з повістками... це треш і абсурд, це нагадує мені росію. Також у мене є родичі, які панічно бояться мобілізації, і їх історії більше схожі на байки, що не підкріплені фактами або особистим досвідом. Тож я думаю, що в суспільстві є певна інфернальна паніка, страх перед невідомим, який базується на міських легендах і на відосах з бігаючими по вулиці военкомками. Треба цю проблему вирішити, поки вона не перейшла на якісно новий рівень (наприклад, в якусь конспірологічну теорію)».

Жінка, 29 років, Дніпро

У своїх відповідях опитані писали про Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП) як про установи, що асоціюються у них з некомпетентною роботою і випадками корупції, а також висловлювали недовіру до працівни_ць і військовослужбов_иць цих установ.

«Деколи це сильно виходить за рамки, неодноразово чула про історії з відбиранням документів та свинським відношенням у військкоматах».

Жінка, 18 років, Київ

«Не вірю в чесність військкоматів як інституції — вони здаються мені одною з найменш реформованих ланок, і за правилами-процедурами, і за культурою (що прийнятно — не прийнятно, ціннісні установки, культурні практики). Вірю, в першу чергу, в добровільну службу і захист. У разі, якщо мобілізація потрібна, як зараз — не подобається, коли її використовують як покарання або погрозу».

Жінка, 46 років, Київ

Ще одним проявом незаконності та несправедливості, на думку частини опитаних, є **мобілізація людей старшого віку та тих, хто має проблеми зі здоров'ям** (наприклад, хронічні хвороби). Опитані подекуди відзначали недобросовісну роботу військово-лікарських комісій, які приймають рішення про придатність до військової служби.

«Негативно. Дуже багато випадків порушення закону, притягнення людей до служби, які мають хронічні хвороби. Зараз все схоже на те, як відбувалось в росії і що так висміювали у наших пабліках. На мою думку, держава має комунікувати зі своїми громадянами чесно і відверто. [...]».

Жінка, 33 роки, Київ

«Мобілізація проходить дивно, принаймні так я можу це назвати. Дуже багатьох моїх знайомих, які мають певні вади (дуже поганий зір, наприклад) і не мають військової підготовки, мобілізували. Тому впевнена, що це питання треба нормалізувати».

Жінка, 36 років, Київ

Окрім цього, на думку частини учасни_ць дослідження, до Сил оборони **слід мобілізувати мотивованих людей**, які готові воювати та мають для цього необхідну підготовку або які повинні її отримати належним чином. Натомість, за їхніми словами, наразі це не завжди відбувається в такий спосіб. Також опитані відзначали брак мотиваційних заходів, які б сприяли вступу людей до ЗСУ. При цьому, згадуючи про «примусовість», «несправедливість» і «хаотичність» мобілізації, опитані неодноразово нарікали, що в Україні це відбувається дещо схоже, як у Росії.

«[...] в нашому місті військкомати дискредитували самих себе, коли роздавали біля магазинів повістки. Це просто жалюгідно. Йти в армію треба за власною мотивацією. Потрібно давати змогу демобілізуватися іншим бійцям, які боронять державу вже рік, їм потрібно реабілітуватися, відпочити, тому що це піздець [...]».

Жінка, 23 роки, Запоріжжя

«[...] З одного боку, найкраще, коли до Сил оборони вступають мотивовані. Якщо мотивація низька, якщо людину просто зловити на вулиці і відправити на війну без усвідомлення і готовності, що з цією людиною робити на передовій? [...]».

Жінка, 32 роки, Київ

«[...] Дуже не подобається, що не проводиться майже жодних кампаній по залученню у військо мотивованих громадян. [...]».

Чоловік, 36 років, Київ

Досить виразною тенденцією є розмірковування респондент_ок про те, що **служба в ЗСУ не має бути інструментом залякування та покарання** щодо чоловіків, які вчинили правопорушення (коли після цього їм вручають повістку).

«Суперечливо. З одного боку, нам потрібна велика кількість захисників, щоб ефективно відбивати ворога. З іншого боку — вважаю недоречним використовувати повістки як залякувальний та каральний елемент, тобто видавати їх порушникам правопорядку, комендантської години, чоловікам, які намагаються нелегально перетнути кордон тощо. Мобілізація таких людей точно не посилить її, а може навіть послабити. І взагалі це дискредитація армії, в той час як за нинішніх умов їй необхідно створювати почесний імідж».

Жінка, 26 років, Київ

«Категорично не погоджуюся з позицією “відправка на фронт як покарання”. Особливо в той час, коли не всіх добровольців беруть до лав ЗСУ (особисто маю багато знайомих, які роблять все можливе, щоб потрапити туди)».

Жінка, 20 років, Ірпінь

«Неоднозначно. Наприклад, мені не подобається тенденція — вручати повістки чоловікам, як покарання за якесь правопорушення. Плюс, є різна, не завжди позитивна інформація від знайомих (деякі з них йшли добровольцями у військкомат, деякі — ні)».

Жінка, 26 років, Київ

Досить помітною тенденцією серед відповідей було відчуття **роздратування, сорому або розчарування** щодо тих людей, здебільшого чоловіків, яким вдалося «відкупитися» від мобілізації, виїхати за кордон або іншим чином уникнути мобілізації.

«Розчарування, що бачу багато байдужих, ухилинтів, відкупників, недоторканих дітей чиновників і багатіїв».

Жінка, 74 роки, селище, Черкаська область

«Прикро. Але здебільшого соромно за тих, хто відкупається і відмазується, ці просто бісять страшно».

Жінка, 47 років, Одеса

«Важко оцінити, всі, хто хотів і міг, — в ЗСУ, всі, хто не хотів, — не в ЗСУ. Бісять хвальки, які пишаються тим, як уникли мобілізації, і представляють це як особисту перемогу. [...]».

Жінка, 51 рік, Київ

«Не можу сказати однозначно. Не бачила особисто, щоб на вулицях роздавали повістки. Але й поведінка деяких хлопців у тилу дуже обурює. Нібито за них має воювати хтось інший».

Жінка, 30 років, Запоріжжя

Частина респондент_ок також висловлювали **переживання за власне життя або життя своїх близьких, яких можуть мобілізувати**.

«Це жахливо, коли людей змушують ризикувати життям, без їх бажання і добровільної згоди на це. Але я не знаю всі нюанси політичної і військової стратегії. І, можливо, така мобілізація — єдине можливе рішення для виживання України як держави. Тому я просто сподіваюсь, що мені пощастить і я не помру».

Чоловік, 26 років, Київ

«Чую історії про те, як гинуть люди, які вперше в житті взяли зброю (примусово) та через кілька днів від візиту до воєнкомату — загинули. Без підготовки, без досвіду, без результату. Порожня смерть людини. Я теж боюсь цього».

Чоловік, 25 років, Київ

Примітно, що деякі учасни_ці дослідження **ділилися власними планами та готовністю йти воювати**. Так, деякі жінки заявляли про готовність приєднатися до ЗСУ та про необхідність поширення мобілізації на жінок.

«Не знаю, як описати, навіть інколи приходять думки, щоб піти самій до військкомату».

Жінка, 44 роки, Київ

«А як їй іще відбуватися? Нас менше, росіян більше. Треба мобілізувати. Весь час думаю про те, що мені треба теж іти у військо, але а) я нічого не можу запропонувати, крім знання іноземних мов і поганенького вміння копати землю; б) мій хлопець буде однозначно проти. Тому треба мобілізація жінок. Мені боляче дивитися, як гинуть молодші за мене. Вручіть мені ту клятву повістку».

Жінка, 35 років, Суми

«Як би це пафосно не звучало, але захист рідного дому (у широкому розумінні — Батьківщини) — це обов'язок кожного чоловіка. Але якби мені прийшла повістка, то пішла [б] не ухиляючись».

Жінка, 50 років, Київ

«Стою на черзі, як і тисячі чоловіків, до лав ЗСУ».

Чоловік, 49 років, селище, Запорізька область

Частина респондент_ок висловлювали запит на **збільшення та поширення інформації щодо того, як відбувається мобілізація**. Частина опитаних говорили про брак інформації, в умовах якого можуть формуватися хибні враження про цей процес. Окрім цього, як уже було зазначено раніше, частина учасни_ць дослідження вказували на брак мотиваційних заходів для заохочення людей мобілізуватися та добровільно вступати до ЗСУ.

«З сумом. Я не бачу державних програм, які б мотивували і роз'яснювали громадянам необхідність мобілізації. Мобілізація потрібна. Порушення у воєнний час можливі. Але їх необхідно мінімізувати. І не можна заявляти про повернення українських чоловіків з-за кордону, коли таких механізмів насправді не існує. Це пустослів'я, яке підриває довіру. Це лише один з прикладів».

Жінка, 52 роки, Київ

«Не розумію, за яким принципом вона відбувається, хочеться краще розуміти, як відбувається цей процес».

Жінка, 23 роки, Київ

«Не дуже. Недостатньо мотиваційних матеріалів, роз'яснень, а в медіа поширюється думка, що в армію забирають на покарання, так не повинно бути. Мені здається, що в военкоматах повинні працювати воїни з досвідом АТО, ООС, можливо, після поранень, які розуміють, хто на якому місті потрібен, і можуть це роз'яснити молоді».

Жінка, 46 років, Дніпро

● Результати опитування у лютому–березні 2024 року

Для відстеження змін у ставленні до мобілізації ми повторно звернулися до цієї теми у шостій хвилі дослідження (польовий етап тривав протягом лютого–березня 2024 року). Ми використовували таке саме формулювання запитання, як і в попередній хвилі³.

У відповідях респондент_ки описували різні погляди на мобілізацію — учасни_ці виражали як схвалення, так і критику чи нейтральну позицію щодо цього процесу та пов'язаних із ним питань. Частина респондент_ок висловили загалом **позитивне ставлення до мобілізації, яке пов'язували з усвідомленням її необхідності**.

«Позитивно. А як інакше. У нас війна. Звідки ж ще брати резерви?»

Жінка, 37 років

«Позитивно. Я особисто дуже багато спілкуюсь з військовими, до того ж мій чоловік, айтівець, пішов на війну ще в 2022 році і вже 8 місяців як зниклий безвісти — герої втомлюються, їм потрібна заміна».

Жінка, 33 роки, Київ

Інші учасни_ці дослідження зазначали, що вони не знають, як відповісти на питання про ставлення до того, як відбувається мобілізація, бо вони чи їхні близькі люди **не є**

³ Формулювання питання: «Як ви ставитеся до того, як відбувається мобілізація до Збройних Сил України?»

військовозобов'язаними або для них не є актуальним питання призову, адже вони уже долучені до Сил оборони.

«Я мало що про це знаю. Всі, хто з мого найближчого оточення мав служити, — пішли служити ще в лютому 2022 року».

Жінка, 54 роки, Кропивницький

«Важко сказати, бо я жінка, яка не підлягає мобілізації, також не маю близьких людей, які підлягають мобілізації. Знаю, що є далекі родичі та знайомі, які ухиляються від мобілізації, але мені важко засуджувати, бо не знаю, як би сама вчинила. Вважаю, що мають відповідати ті, кого це зачіпає безпосередньо».

Жінка, 34 роки, Київ

Учасни_ці дослідження **здебільшого визнавали необхідність мобілізації** в умовах війни проти Росії. Однак водночас **висловлювалися критично щодо методів її проведення**. Усвідомлення потреби у мобілізації та водночас незгода зі способами її реалізації були наявні у відповідях багатьох опитаних.

«Мобілізація необхідна. Не подобається спосіб, в який вона проходить. Коли хапають людей на вулиці, проводять формальний медогляд, силою заставляють підписувати папери».

Жінка, 52 роки, Львів

«Без мобілізації ми не виживемо. Але методи ганебні. Це погано не тільки для сприйняття ТЦК, але і за кордоном такі методи ніхто не схвалює».

Жінка, 22 роки, Київ

В аспекті ставлення до методів мобілізації респондент_ки **засуджували випадки, коли мобілізація супроводжувалася насильством чи приниженням гідності військовозобов'язаних**. Такий підхід називали «неефективним», «ганебним», «неправомірним», «радянським».

«Вважаю, що дії по насильницькому хапанню чоловіків на вулиці, випадки насилля в ТЦК, відправлення на передову погано підготовлених та невмотивованих людей не тільки грубо порушують права людини, нівелюють всі прагнення України бути частиною демократичного світу, але і є неефективними для самої якості ЗСУ і досягнення цілей, а також роз'єднують суспільство».

Жінка, 30 років, Одеса

Деякі учасни_ці пояснювали своє негативне ставлення до методів мобілізації враженнями про діяльність ТЦК та СП. Частина респондент_ок вважали, що в окремих випадках

військовослужбов_иці ТЦК та СП перевищують свої повноваження та порушують правила мобілізації військовозобов'язаних. Дехто з них також вважав, що **поширення інформації про випадки зловживань з боку ТЦК та СП негативно впливає на ефективність проведення мобілізації**. Учасни_ці дослідження, які висловили власну думку стосовно роботи ТЦК та СП, виражали переважно недовіру до діяльності цих органів, а також страх, невдоволення та злість.

«Максимально негативно. Мого тата призвали з грубими порушеннями процедури (я маю юридичну освіту). ТЦК перевищують свої повноваження, плюють на закони. Сам процес, нюанси, певні моменти — все з порушеннями».

Жінка, 22 роки, Харків

«Загалом погано, я відчуваю злість до ТЦК з Одеси, хоча я там не проживаю, але ось ці відео, де забирають людей з транспорту... Або пам'ятаю випадок, але не знаю звідки, коли чоловіку з інвалідністю видали повістку і його дочка прийшла розбиратися з молодими хлопцями, які сидять і ще "бочку котять"... Або випадок був у оточенні, коли прийшла повістка людині, яка два роки тому померла».

Жінка, 20 років, Кам'янське, Дніпропетровська область

«Доки паралельно з мобілізацією буде гучно лунати інформація про свавілля ТЦК, примус і, як наслідок, дезертирство, процес не буде запущено належним чином».

Жінка, 27 років, Луцьк

Одне з питань, які порушували респондент_ки, стосувалося дотримання справедливості. Частина учасни_ць дослідження вважали, що **мобілізація відбувається несправедливо з різних причин**. Зокрема, висловлювали судження про черговість мобілізації — на думку деяких респондент_ок, спершу мобілізації повинні підлягати представни_ці правоохоронних органів. Також деякі респондент_ки вбачали нерівність у мобілізації, пов'язану з матеріальним станом і соціальним статусом, припускаючи, що для менш привілейованих соціальних груп існує більша ймовірність мобілізації.

«Вона відбувається несправедливо. Немає достойних механізмів, щоб мобілізувати людей рівномірно та чесно. В необхідності мобілізації сумнівів немає».

Жінка, 31 рік, Київ

Частина тверджень про несправедливість були пов'язані з **враженням респондент_ок про те, що мобілізація у**

міських і сільських населених пунктах відбувається нерівномірно, і представни_ці ТЦК та СП вручають більше повісток мешканцям сіл.

«Мене ображає, що в маленьких селах вручають повістки усім чоловікам, так як в маленьких містечках менша кількість населення, і молодим хлопцям, і чоловікам, які за рік вийдуть на пенсію».

Жінка, 30 років, Київ

«Мене обурює, що можуть мобілізувати все село, але у великому місті взяти три душі».

Жінка, 21 рік, Львів

Деякі респондент_ки висловлювали думку про те, що **війна — це загалом несправедливе явище, що змушує державу вдаватися до вимушених кроків**.

«Війна — це несправедливість, відповідно, все, що з нею пов'язане, ніколи не може бути справедливим, на мою думку, в тому числі й мобілізація. Ми самі, й держава в тому числі, цьому сприяємо».

Чоловік, 28 років, Київ

Респондент_ки дослідження у пропозиціях щодо вдосконалення методів мобілізації висловлювали побажання щодо якнайбільшої **прозорості** цього процесу. Також наголошували на важливості формування **позитивної мотивації до проходження військової служби, якісної комунікації з боку держави, вдосконалення рекрутингу, використання наявних успішних прикладів рекрутингу окремих бригад**. Дехто також згадував про потребу у врахуванні попереднього досвіду і навичок людей під час процесу мобілізації та розподілу між посадами й підрозділами.

«Мене дивує, що в ЗСУ не враховують потенціал та попередній досвід новобранців, а всіх відправляють на фронт. Мене дивує, що такий короткий термін підготовки. Мене не задовольняє те, що новобранець не має жодних прав та підпорядковується волі командирів, які теж люди та можуть помилитися, але їх помилку ніхто не буде вивчати, так як ми не маємо зараз органу, який може вивчати та розбирати такі випадки».

Жінка, 30 років, Київ

«Не враховуються знання та навички осіб призовного віку. Не залучені особи з інвалідністю, які могли б працювати на не польових посадах (сторож складу, кухар, оператор постачання і т. п.)».

Жінка, 50 років, Житомирська область

Учасни_ці дослідження відзначали позитивні приклади інформаційних кампаній окремих бригад та **створення рекрутингових центрів як таких, що викликають більше довіри.**

«Схвалюю створення рекрутингових центрів, коли людині підшуковують позицію заздалегідь, враховуючи її фізичні особливості, навички та досвід».

Жінка, 40 років, Київ

Частина респондент_ок висловлювалася про **необхідність мобілізації як передумови створення можливостей для демобілізації військових**, які вже проходять службу. Також говорили про те, що створення умов і механізму для демобілізації військових є одним із факторів, що впливають на мотивацію долучатися до Сил оборони.

«Вважаю, що треба давати відпочинок тим, хто воює без перерви 2 роки, та поступово змінювати підготовленими новими кадрами. Давати більше інформації тим, хто думає, але не наважується самостійно вступити до лав Збройних сил України».

Чоловік, 38 років, Дніпро

«Лякає невідворотність і відсутність адекватних можливостей демобілізації після певного строку служби».

Жінка, 34 роки, Київ

«За два роки війни найкраща частина суспільства, яка добровільно пішла до війська, просто виснажилася. Вони потребують заміни... але де взяти наступну хвилю мотивованих воїнів?»

Жінка, 58 років, Житомирська область

Жінки, які взяли участь у дослідженні, **порушували питання залученості жінок до війська та створення можливостей для їхньої служби.** Частина з них говорили, що у разі необхідності вони готові добровільно долучитися до Сил оборони, однак їх також турбувало питання наявності умов для перебування жінок у війську. Деякі з учасниць дослідження згадували про **збентеження, яке відчують через відмінності у поширених у суспільстві поглядах на те, де їхня діяльність буде більш важливою — в цивільному житті чи на військовій службі.**

«Оскільки я жінка, я так досі і не зрозуміла, що від нас хоче решта суспільства. Військові кажуть бути в тилу або сміються з нас. Чоловіки, які не служать, посилають в окопи, бо ми ж за рівноправність. Я б хотіла, щоб жінок якось теж частково мобілізували. Враховуючи, звісно, склад родини й якісь

особливості фізіології. Але це повинно статися в нашій країні рано чи пізно».

Жінка, 26 років, Київ

«Нинішній час вимагає непопулярних рішень. Разом з тим, варто було би переглянути умови для добровольців, в тому числі і для жінок».

Жінка, 30 років, Київ

«Ця війна надовго, воювати таки підемо ми всі, є відчуття, що і жінки».

Жінка, 41 рік, Київська область

Розділ 2 ● Підготовка до мобілізації

У шостій хвили дослідження у березні–лютому 2024 року ми запитали респондент_ок, чи готуються вони та як саме готуються до можливої мобілізації⁴. Більшість опитаних повідомили, що не готуються до мобілізації.

Ми не запитували респондент_ок, чому вони готуються або не готуються до мобілізації, проте **багато жінок відчували потребу пояснити** це, і в їхніх відповідях часто йшлося про причини, які зупиняють їх від відповідної підготовки. Учасниці дослідження говорили про те, що вони не є військовозобов'язаними. Серед інших причин, про які згадували у відповідях, — **репродуктивна праця**, тобто догляд за дітьми та іншими членами родини. Деякі респондентки наголошували, що, попри бажання долучитися до Сил оборони, не мають людини, яка б доглядала їхніх дітей. Також як про причину говорили про **користь, яку вони приносять як цивільні**, — наприклад, через волонтерство, пожертви на допомогу армії, професійну діяльність.

«Я — жінка і готувалася б, якщо б не несла самостійної відповідальності за свою дитину. Думаю, що мені б знайшли у війську ту роботу, яку я б змогла виконувати».

Жінка, 38 років, Дніпро

«Я не готуюся. По-перше, я не придатна за психічним здоров'ям, по-друге, я наразі єдина піклувальниця неповнолітньої дитини, тому що мій чоловік воює».

Жінка, 30 років, Київ

«Не готуюсь. Жінка, маю дитину, не можу його самого кинути, він і без того має велику тривогу, і вимушені працювати з психологом».

Жінка, 40 років, Харків

«Наразі я не готуюсь до мобілізації, я думала про це, але зараз я краще можу допомагати силам оборони у фінансовий спосіб».

Жінка, 24 роки, Київ

Також деякі жінки зазначали, що не готуються до мобілізації, проте **за потреби готові освоїти необхідні навички та приєднатися до Сил оборони**. У цьому контексті деякі опитані розмірковували, що фізичні характеристики — наприклад, зріст та вага — не дозволяють їм зайняти

⁴ Формулювання питання: «Деякі люди у різний спосіб готуються до можливої мобілізації до Збройних сил України. Якщо ви теж готуетесь, то розкажіть, будь ласка, як саме?»

бойові посади, які потребують ретельної підготовки. Натомість посади, на які вони можуть претендувати, на думку самих опитаних, потребують менше попередньої підготовки та знань.

«Я не готуюсь, бо не підлягаю мобілізації за станом здоров'я. У випадку можливості мобілізуватись на небойові позиції не вважаю, що потребую підготовки, хіба що розуміння особливостей функціонування такої системи як армія, а це розуміння, я відчуваю, у мене є, принаймні частково».

Жінка, 29 років, Київ

«Я — жінка, 51 рік, тому, на жаль, повноцінного "захисника" з мене не вийде. Але в разі потреби готова вчитися. Дивлюся в бік тактичної медицини або оператора дронами. Зрештою, якщо буде потреба заварювати чай, то чому б ні».

Жінка, 51 рік, Київ

«Я жінка похилого віку, але пішла би працювати по мобілізації».

Жінка, 54 роки, Харків

Багато жінок повідомили, що не готувалися до мобілізації, але **відчували за це провину** або ж думали над можливістю підготовки.

«Мені соромно, але я не готуюсь. Хоча думаю, що я могла б бути медиком».

Жінка, 24 роки, Київ

«Не готуюся. Раніше про це думала, але я просто не встигаю. Поки я можу плести сітки і донатити по максимуму — роблю це».

Жінка, 36 років, Суми

Більшість чоловіків, які відповіли, що не готувалися до мобілізації, не пояснювали додатково причин. Частина з них уточнювали, що не є придатними до військової служби — наприклад, через вік, стан здоров'я тощо. Рідше респонденти зазначали, що не готувалися до можливої мобілізації, бо воліли б уникнути служби в ЗСУ.

«Не готуюсь. Інвалід 2 групи. ТЦК визнало непридатним та виключило з обліку».

Чоловік, 49 років, Кривий Ріг

Декілька респондент_ок написали, що їм бракувало можливостей попередньої підготовки від держави або знань про відповідні курси.

Втім, багато опитаних, незалежно від статі, зазначили, що готувалися до можливої мобілізації. З відповідей дослідження ми виокремили такі типи підготовки: освітня, фізична, психологічна, матеріальна та пошук місця у структурі Сил оборони.

Освітня підготовка була найбільш поширеною серед опитаних нами респондент_ок. Люди згадували **отримання медичних і безпосередньо військових знань**, часто казали, що освоювали одразу обидва ці напрямки.

У контексті медичної підготовки респондент_ки згадували про **курси тактичної медицини та першої домедичної допомоги**. Проте, приймаючи рішення про проходження такого навчання, деякі респондент_ки керувалися не лише підготовкою до можливої мобілізації, а й іншими мотивами. Наприклад, деякі опитані уточнювали, що такі знання є корисними не лише для військових, а й для цивільних.

«В цьому [медичному] напрямку проходив окремі практичні курси і онлайн-навчання. Хоча цього точно мало».

Чоловік, 54 роки, Луцьк

«Оскільки я студентка, тому поки особливо не готуюсь, але відвідую курси з тактичної медицини і для цивільних, і для військових, також за можливості їжджу з батьком на полігони».

Жінка, 20 років, Київ

«Пройшов курси першої домедичної допомоги, але це в рамках взагалі життя у воюючій країні».

Чоловік, 27 років, Івано-Франківськ

Респондент_ки зазначали, що для отримання військових знань і навичок, проходили **базові кількадевні курси для цивільних**. У прикладах наводили навчання від організацій громадянського суспільства, таких як «Марусин полігон» або «Центр готовності цивільних», і державних структур, зокрема Центру національного спротиву. Декілька разів опитані згадували, що проходили онлайн-навчання з основ військової підготовки, зокрема й на платформі Prometheus. Рідше повідомляли про відвідування вузькоспеціалізованих курсів: декілька респондент_ок проходили навчання на снайпер_ок, оператор_ок БПЛА, військових психолог_инь.

«Я двічі пройшла курс Нацспротиву у Закарпатському центрі Національного Спротиву, планую далі проходити прокачки з інструктором, вивчаю матеріали самостійно».

Жінка, 36 років, Виноградів, Закарпатська область

«Пройшла муніципальний курс підготовки до можливого спротиву, який включав стрілецьку підготовку. Слухаю курс про дрони, щоб мати базові уявлення».

Жінка, 40 років, Київ

Деякі учасни_ці опитування повідомляли, що займалися **самоосвітою** у цій сфері — без або на додачу до комплексних курсів: читали відповідні матеріали в інтернеті, відвідували тир, самостійно практикувалися керувати FPV-дронами тощо. Про військову підготовку часто згадували як чоловіки, так і жінки.

«Я самостійно вивчаю військову справу, тому що знаю якість навчання в учбових частинах, куди засилають найбільш непідготовлених військових для викладання і де нема ні матеріальної, ні теоретичної бази для підготовки».

Чоловік, 40 років, Біла Церква, Київська область

«Я непогано стріляла в юності — інколи перевіряю, чи не втратила навики».

Жінка, Кам'янець-Подільський, Хмельницька область

«Ганяю на дроні в симуляторі».

Чоловік, 32 роки, Київ

Багато опитаних, незалежно від статі, назвали **турботу про здоров'я та підтримку фізичної форми** елементом підготовки до мобілізації. Втім, частина з них зазначили, що роблять це також і з інших причин.

«Так, я тримаю себе в гарній фізичній формі. Навчилась збирати FPV-дрони, вчусь літати».

Жінка, 32 роки, Кодима, Одеська область

«Наразі намагаюся підтягнути стан здоров'я, щоб не бути тягарем для інших, незалежно від того, де я надалі буду».

Жінка, 37 років

Рідше люди зазначали, що **психологічно готуються** до того, що їх мобілізують. Ті, хто пояснювали таке формулювання, казали, що намагаються прийняти можливість потенційної мобілізації та наслідки, які це матиме для їхнього життя.

«Морально — через сприйняття того, що мій теперішній хороший стан справ може змінитися в будь-який момент. Змістовно — через підвищення рівня знань».

Чоловік, 27 років, село, Київська область

«Готуюсь морально, бо я не впевнена, що буду корисною і допоміжною, але я би хотіла, щоб моя совість була спокійна, і хотіла би долучитись до перемоги більш суттєво, ніж зборами».

Жінка, 37 років, Київ

Невелика кількість опитаних зазначили, що готували **матеріальну базу** для мобілізації: цікавилися спорядженням або заздалегідь купували його, щоб бути незалежними від забезпечення державою. Також декілька людей вказували, що накопичували кошти, які могли би знадобитися на початку служби в армії.

«Розраховую тільки на себе, тому з 2013 року збираю і готую спорядження».

Чоловік, 43 роки, Київ

«Готую необхідні речі, одяг».

Жінка, 37 років, Миколаїв

Також деякі опитані зазначили, що вони або їхні партнери намагалися **знайти своє майбутнє місце у структурі Сил оборони**: шукали та відгукувалися на вакансії відповідно до своїх спеціалізацій, дізнавалися про умови в різних підрозділах тощо. У відповідях відзначали також платформу Lobby X, через яку відбувається пошук можливостей приєднатися до конкретного підрозділу.

«Я не готуюся, але чоловік розглядає різні вакансії у ЗСУ або суміжних сферах, щоби, по можливості, проактивно обрати собі місце служби».

Жінка, 35 років, Київ

Розділ 3 ●

Рекрутингові центри

У лютому–березні 2024 року під час шостої хвили опитування ми просили учасни_ць дослідження розповісти про те, що вони знають про рекрутинг і рекрутингові центри Збройних сил України⁵. **Лише невелика частка людей вказали, що нічого про це не знають.** Більшість респондент_ок написали, що вони знали ту чи іншу інформацію про рекрутинг і рекрутингові центри. Серед них частина сказали, що знають про це дуже мало.

Деякі респондент_ки писали, що **бачили рекламу рекрутингових центрів і заклики долучатися до Сил оборони України.** Зокрема, такі оголошення їм траплялися в соцмережах, на сайтах пошуку роботи, на новинних сайтах і в інших ЗМІ, а саме на радіо та по телебаченню, а також на зовнішній рекламі — бачили такі заклики на білбордах і у транспорті.

«Знаю лише те, що бачила в кампаніях інформаційних в метро та у вакансіях на сайтах по типу ворк.юа».

Жінка, 35 років, Українка, Київська область

«Багато бригад проводять рекламні компанії, бачу це в соцмережах та на білбордах міста».

Жінка, 43 роки, Харків

Частина респондент_ок знали, що рекрутингові центри та рекрутинг загалом надають **можливість охочим цивільним самостійно обирати, в який підрозділ, рід військ і на яку посаду мобілізуватися.**

«Не знаю точно інформації. Останні місяці чув, що, начебто, можна самому обирати професію у війську, а не просто потрапити куди пощастить».

Чоловік, 27 років, Київ

«Знаю про те, що є можливість знайти вакансії, отримати пропозицію і вступити в конкретний підрозділ».

Жінка, 35 років, село, Львівська область

Окрім цього, у відповідях писали про те, що за допомогою рекрутингу відбувається **поширення інформації про спеціалізовані вакансії у конкретних підрозділах.** Деякі респондент_ки вважали, що **передусім це стосується**

⁵ Формулювання питання: «Що ви знаєте про рекрутинг та рекрутингові центри Збройних сил України?»

небойових посад, які відповідають навичкам і професії людини.

«В таких центрах проходять співбесіду і можна підібрати роботу в ЗСУ, наприклад, електромонтером, слюсарем, бухгалтером та ін».

Жінка, 64 роки, селище, Одеська область

Кілька опитаних вказали, що **рекрутингові центри є лише у певних бригад**, які спрямовані на залучення цивільних саме у їхні структури. У відповідях були згадані батальйон «Вовки Да Вінчі», бригада «Азов», Третя окрема штурмова бригада.

Учасни_ці дослідження також писали, що за допомогою рекрутингових центрів можна отримати **консультацію щодо вибору посади та пройти співбесіду**.

У своїх відповідях деякі респондент_ки згадували про ТЦК та СП. Серед них були як думки про те, що **рекрутингові центри є частиною системи ТЦК та СП** або ж просто покращеними територіальними центрами комплектації, так і про те, що **рекрутингові центри працюють окремо від ТЦК та СП** і є альтернативою до цієї структури.

«Це РТЦК, дещо “осучаснені”».

29 років, Київ

«Знаю, що вони намагаються працювати трошки в обхід наявної системи через ТЦК, для того, щоб відібрати необхідні кадри на необхідні посади».

Чоловік, 32 роки, Київ

Подекуди учасни_ці дослідження вказували, що **знали про роботу рекрутингових центрів у конкретних містах**: Львові та Києві.

Невелика частка респондент_ок вказали, що **знають про рекрутинг онлайн та ресурси, де можна знайти вакансії у війську**. Найчастіше серед відповідей були згадки про платформу з працевлаштування та рекрутингову агенцію **Lobby X**. Рідше — про сайти для пошуку роботи work.ua та robota.ua й офіційні сторінки конкретних підрозділів.

«Спостерігаю за Lobby X, окремими рекрутинговими центрами активних бригад».

Чоловік, 44 роки, Івано-Франківськ

«Знаю про створення рекрутингових центрів, а також про пошук вакансій на агрегаторах типу роботи.уа та ворк.уа, а також LobbyX».

Жінка, 49 років, Київ

Учасни_ці дослідження показували **різне ставлення до запровадження рекрутингу та рекрутингових центрів**. Частина респондент_ок писали про те, що створення такої системи є **хорошим рішенням**, або ж про те, що вона **загалом працює ефективно**.

За словами респондент_ок, **однією із сильних сторін системи рекрутингу є можливість набору вмотивованих людей**, які зацікавлені у мобілізації, але їх відштовхує те, як цей процес відбувається через ТЦК та СП. Це може бути інструментом для створення професійного війська. Окрім того, серед відповідей були згадки про зручність того, що зголоситися на вакансію можна як через Рекрутингові центри, так і онлайн, а також про те, що ця система працює краще, ніж ТЦК та СП.

«Чула про створення таких. Вважаю це вдалою ідеєю, яка допоможе більш ефективно використовувати наявний людський ресурс».

Жінка, 37 років, Вінниця

«Знаю, що такі центри є. Маю кількох знайомих, які мобілізувались через них. Вважаю, що саме такий підхід і потрібен».

Жінка, 41 рік, за кордоном

«Наразі дуже зручно можна шукати вакансії на сайтах для пошуку роботи, прямо звертатись у підрозділи або ж через офіційні рекрутингові центри фізично звертатись».

Жінка, 23 роки, Вінниця

Деякі респондент_ки висловлювали сумнів і недовіру до того, як процес рекрутингу відбувається насправді, або ж вважали, що ця система потребує значних покращень.

Деякі учасни_ці дослідження були **не впевнені, що завдяки рекрутингу справді можна самостійно обрати місце проходження служби і вид діяльності у війську**. Зокрема й через те, що посаду, на яку людина зголошується у Рекрутинговому центрі, можуть не взяти до уваги у ТЦК та СП.

«Знаю, що не можна вірити ютубу, насправді все відбувається інакше, не на користь рекрута».

Чоловік, 20 років, Дніпро

«Знаю, що це — можливість обрати спеціальність та підрозділ. Проте чи насправді це так, чи справді людина має вибір, я не впевнена».

Жінка, 31 рік, Київ

У випадку деяких респондент_ок негативне сприйняття рекрутингу було пов'язане з тим, що **вони асоціювали його з ТЦК та СП**. Зокрема, писали про те, що рекрутингові центри є всього лише засобом для того, щоб змістити фокус уваги з проблемних ситуацій, пов'язаних із ТЦК та СП, або ж вважали, що рекрутинг відбувається саме через територіальні центри комплектації.

«Знаю, що рекрути при ТЦК пропонують людям одні вакансії, а потім виявляється, що вони йдуть на інші».

Жінка, 34 роки, Київ

Невелика частка респонденток писали саме про **неефективність роботи системи рекрутингу**, зокрема про **погану організацію роботи і недостатню комунікацію та поширення інформації про рекрутинг і рекрутингові центри**. Серед відповідей були думки, що рекрутингових центрів наразі дуже мало, а позитивний досвід окремих центрів не масштабують.

«Бачив на ворк юа, це все. Комунікація з суспільством десь 1/10».

Чоловік, 26 років, Київ

«Я чула про рекрутингові центри великих батальйонів, але вважаю, що про це говорять недостатньо».

Жінка, 27 років, Київ

Окрім цього, поодинокі респондент_ки писали про **надто вузьку спеціалізацію вакансій** без можливості отримати підготовку та навчання. Також згадували про **залякування з боку рекрутер_ок**, які намагаються переконати людей, які до них звертаються, що їм потрібно скористатися можливістю обрати посаду в найкоротші терміни.

«[Знаю] що вони не працюють як потрібно. Що працівники ТЦК відкрито кажуть, що "відношення" їм не потрібні, що ейчари маніпулюють та залякують, що якщо вас призвуть, у вас не буде можливості обирати, тож скористайтеся моментом зараз, поки ви маєте вибір».

Жінка, 30 років, Київ

Кілька учасни_ць дослідження або їхні рідні чи знайомі вже мали досвід взаємодії з системою рекрутингу до Сил оборони України. Зокрема, завдяки цій системі їм вдалося доєднатись до війська.

«Мій чоловік так пішов добровольцем. Він був обмежено придатний, в той час таких намагалися не брати — то він через інтернет знайшов "небойову" інженерну спеціальність і його взяли».

Жінка, 48 років, Київ

Розділ 4 ● Комунікація стосовно служби в Силах оборони

Також у шостій хвилі дослідження протягом лютого–березня 2024 року ми поставили респондент_кам питання про те, чого їм не вистачає в комунікації від держави стосовно служби у Збройних силах України⁶.

У відповідях респондент_ки переважно згадували про такі питання як відсутність інформації про терміни проходження служби та можливість демобілізації, брак розуміння можливості обрати підрозділ, пройти необхідне навчання, висловлювали потребу в комунікації про гарантії можливостей впливати на свій процес мобілізації. Зокрема, вони говорили про **потребу в комунікації про чіткі та визначені терміни служби, можливості отримувати звільнення та відпустки, а також про наявні механізми ротації та демобілізації**. Також респондент_ки пропонували більше комунікувати про те, як проходить навчання (базова військова підготовка), щоб знизити рівень тривоги через можливість опинитися на фронті без належної підготовки.

«Можна було би краще і більше використовувати досвід ветеранів, валідувати страхи і почуття потенційних новобранців (очевидно, що людям страшно іти на війну, очевидно, що люди бояться загинути, очевидно, що люди не готові і не знають, що там будуть робити) — і відповідати на них. Розповідати, яку можна обрати спеціальність, якщо не готовий іти воювати на фронт, як проходить підготовка, що на людину очікує. Але для цього потрібно, щоб ці процеси спочатку були налагоджені всередині, а військові не були рабами без прав і визначеного терміну служби. Щоб можна було відвоювати і демобілізуватися, а не воювати до смерті».

Жінка, 35 років, Київ

Частина респондент_ок згадували і про важливість комунікації щодо **прозорих механізмів переведення до певних підрозділів** Сил оборони, а також щодо **можливості впливати на те, на яку посаду їх призначать**. Подекуди респондент_ки не були впевнені, що запропоновані в Силах оборони посади відповідатимуть їхнім навичкам і можливостям. Крім цього, люди зазначали, що хотіли б мати інформацію про різні (як бойові, так і небойові) спеціальності, доступні в Силах оборони, і бачити реальні приклади мобілізованих до Сил оборони, які працюють на посадах, відповідних до їхньої попередньої освіти та навичок.

«Я б хотіла знати, як і коли проходить вибір спеціальності, як зрозуміти, що на своєму місті ти принесеш максимальну користь».

⁶ Формулювання питання: «Чого вам не вистачає в комунікації від держави стосовно служби в Збройних силах України (включаючи мобілізацію та службу за контрактом)?»

Жінка, 53 роки, Київ

«Відкритий перелік професій, вимоги, якогось інструменту, який за скілами може автоматично прорахувати, на яких позиціях ти можеш бути найкориснішим».

Жінка, 33 роки, Київ

«Свого часу для мене було відкриттям, що ЗСУ потрібні дуже різні вакансії, не лише військові. І дуже різні люди можуть допомагати і долучатися».

Жінка, 45 років, Київ

Крім цього, респондент_кам не вистачало комунікації про гарантії, що, мобілізувавшись, вони **будуть у достатній кількості і регулярно отримувати фінансове забезпечення**. Окрім цього, учасни_ці дослідження говорили, що потребують інформування про наявне матеріальне забезпечення підрозділів, його розміри.

«Не вистачає впевнених слів, що держава всім забезпечить та дасть можливість підготуватись в учебках».

Жінка, 43 роки, Харків

Також респондент_ки зазначали, що їм **незрозуміло, що відбувається у разі поранення чи смерті під час служби** — якими є план дій та гарантії для них і членів їхньої родини. Зокрема, їм бракувало інформації про процес проходження ВЛК, МСЕК, можливості отримати пільги, виплати та соціальні гарантії в разі поранення чи смерті, можливості пройти безплатне лікування, протезування та реабілітацію.

«Не хочеться [...] після поранення/смерті залишитись без підтримки або ще і з проблемами, судами та банально тоннами паперів».

Чоловік, 27 років, Київ

Люди ділилися тим, що їм **не вистачає комунікації про загальний перебіг мобілізації та служби**: детального опису процесу, очікувань від мобілізованих та умов проходження служби, інформації про законодавчі аспекти мобілізації, права та обов'язки військовослужбов_иць. Крім цього, деякі респондент_ки згадували, що вони **хотіли б бачити комунікацію про переваги і позитивні аспекти військової служби**. Респондент_ки зазначали, що комунікація про мобілізацію та службу має бути доступною і не містити надміру ускладненої та насиченої канцеляризмами мови.

«Не вистачає формулювання зрозумілої та реалістичної картини того, що означає служити в армії, адже загальний стереотип у багатьох людей — це про штурмовиків, які обов'язково загинуть у перший же вихід (на жаль, не виключаю, що такі випадки теж були не поодинокі). [...] Піар та маркетинг стосовно рекрутингу працює лише в площині жонгливання понять про “крутість, жертвність, мужність”».

Жінка, 23 роки, Вінниця

«В цій комунікації повинно бути більше позитиву. Розумію, що позитив складно пов'язати з війною, але все одно є якісь переваги і при мобілізації, і в службі за контрактом, і їх треба ефективно доносити до військовозобов'язаних людей, які ще не мобілізовані».

Жінка, 37 років, Одеська область

Окрім самого процесу мобілізації, учасни_ці дослідження говорили про потребу **більш детального висвітлення питань про перебування у Силах оборони**. Респондент_ки потребували комунікацій про те, як налагоджувати взаємодії з командуванням, про механізми вирішення конфліктів з командуванням і захисту своїх прав під час проходження служби. Крім того, жінки, які взяли участь у дослідженні, зазначали, що їм не вистачає інформації про проходження служби для жінок, а також комунікації про протидію та запобігання гендерно зумовленому насильству та домаганням під час служби.

«Багато ходить пліток про армію. Мабуть, конкретики не вистачає. Щоб точно було зрозуміло, як і що відбувається, від чого можна відмовитися, а від чого — ні».

Жінка, 35 роки, Вінниця

Респондент_ки висловлювали занепокоєння від **нерозуміння того, якою зараз є стратегія держави щодо мобілізації**. Їм бракувало публічної комунікації щодо цього, зокрема такої, яку б централізовано вела держава (Міністерство оборони), а не лише окремі бригади. Також респондент_ки згадували про необхідність продуманої довготривалої комунікаційної стратегії. Бракувало також деталізації щодо наявної ситуації — зокрема, говорили про брак розуміння того, якими є втрати на війні, з якими проблемами зіштовхуються ті, хто служать у Силах оборони.

«Комунікація від держави і комунікація із тими військовими, які дійсно воюють, несе різну інформацію. Державна комунікація, на жаль, не переконлива, а часто оманлива».

Чоловік, 54 років, Луцьк

«Як про спробу точково розв'язати мобілізаційну проблему шляхом популяризації "брендових" підрозділів [...]. Я не знаю про ефективність цього, але переконаний, що [...] це не забезпечить потрібну кількість військ і швидкість поповнення, навчання. Крім того, що виявляється — армія якась нерівна: є елітні частини і решта. В ЗСУ [...] всім мають бути забезпечені рівні умови та якість служби».

Чоловік, Харків

Деякі респондент_ки не надавали розгорнутих відповідей про те, якої саме інформації їм бракує, проте зазначали, що не вистачає «прозорості» та «щирості». Також поодинокі учасни_ці дослідження відповідали, що, на їхню думку, комунікація від держави про питання мобілізації радше відсутня загалом.

Розділ 5 ● Ставлення до мобілізації жінок

У лютому–березні 2024 року під час шостої хвили опитування ми просили респондент_ок поділитися своїми думками щодо обов'язкової мобілізації жінок⁷. На момент опитування майже половина учасни_ць дослідження не підтримували таку ідею і вважали, що мобілізація жінок повинна бути добровільною. Таку думку висловлювали як жінки, так і чоловіки.

Частина опитаних відтворювали у своїх відповідях традиційні уявлення про роль чоловіків і жінок у суспільстві. Зокрема, у їхніх відповідях ішлося про те, що здебільшого саме жінки займаються неоплачуваною **репродуктивною та доглядовою працею**, поодинокі писали, що така праця є основним завданням жінки. Цим респондент_ки пояснювали неможливість обов'язкової мобілізації жінок, адже, на їхню думку, в такому разі нікому буде доглядати за дітьми та старшими родич_ками. Також серед відповідей були думки про те, що захист країни є обов'язком саме чоловіків.

«Люди, що говорять про мобілізацію жінок, дивним чином уникають розмов про дітей/похилих родичів, за якими ці жінки доглядають».

Жінка, 43 роки, село, Івано-Франківська область

«Схиляю голову перед жінками-воїнами, доземний уклін. Але вважаю, що жінка повинна бути з дітьми вдома. Тому проти обов'язкової мобілізації жінок».

Жінка, 55 років

«Категорично проти обов'язкової і примусової мобілізації жінок. Війна — це чоловіча справа».

Жінка, 44 роки, село, Львівська область

Деякі респондент_ки аргументували свою позицію стереотипним **отождженням ролі жінки під час війни та материнства**. Так, вони пояснювали свої думки складною демографічною ситуацією в країні і вбачали ключову роль жінок у народженні та вихованні дітей.

«Обов'язкової — ні, в жодному разі. В країні — низька народжуваність, треба зберегти український генофонд».

Жінка, 56 років, Київ

⁷ Формулювання питання: «Час від часу в суспільстві виникають дискусії про обов'язкову мобілізацію жінок. Якщо ви підтримуєте цю ідею, то в якому вигляді, за яких умов чи для яких категорій варто вводити обов'язкову мобілізацію жінок, на вашу думку? Якщо ви думаєте, що обов'язкової мобілізації жінок не має бути в жодному разі, будь ласка, поясніть, чому ви так думаєте».

«Не має бути в жодному разі. Бо чоловіки не народять нове покоління українців фізично».

Жінка, 45 років, Львів

У відповідях також транслиували **уявлення й упередження щодо фізичних та психологічних відмінностей жінок і чоловіків**. Подекуди учасни_ці дослідження вказували, що жінки не можуть або не повинні брати участь у військових діях через непристосованість їхньої психіки та фізичну слабкість, зазначали, що потрапляння в полон є небезпечнішим для жінки, ніж для чоловіка.

«Війна не жіноча справа. Війна психологічно деформує людину. На жінок психологічна деформація впливає сильніше».

Чоловік, 51 рік, Львів

«Не можна проводити обов'язкову мобілізацію жінок хоча б тому, що загалом жінки слабші чоловіків фізично».

Чоловік, 49 років, Кривий Ріг

«Коли жінка попадає в полон, їй там набагато тяжче, аніж чоловікові».

Чоловік, Чернівці

Кілька опитаних написали про те, що вони не підтримують ідею обов'язкової мобілізації, адже **жінки вже виконують важливу роботу та мають власну роль у цій війні**, зокрема займаються волонтерством і працюють для забезпечення Сил оборони.

Частина респондент_ок вказали, що **важливо спочатку налагодити систему мобілізації чоловіків**, адже, на їхню думку, вона працює неефективно. Відповідно, вони вважали, що із запровадженням обов'язкової мобілізації жінок кількість проблем лише збільшилася б. Серед відповідей були згадки про те, що обов'язкова мобілізація жінок буде свідчити про невдачу мобілізаційної кампанії чоловіків, а також може спричинити більшу напругу у суспільстві.

«Обов'язкову мобілізацію жінок не підтримую, це не вирішить жодну з існуючих проблем, тільки створить нові».

Жінка, 37 років, Київ

«Всі жінки, які зараз служать, роблять це добровільно. І добре роблять. Тому не вважаю це за потрібне, вводити насилля і страх більше. Бо мобілізація глобально несе тільки страх і розбрат».

Жінка, 34 роки, Українка, Київська область

«Спочатку потрібно налагодити механізми нормальної та ефективної мобілізації чоловіків, а вже потім братись за жінок».

Чоловік, 40 років, Біла Церква

Невелика частка респондент_ок висловилися **загалом проти обов'язкової мобілізації — як жінок, так і чоловіків**. Вони писали про потребу реформування системи захисту України, зокрема створення контрактної армії.

«Особисто моя думка, що і для чоловіків служба в армії має бути добровільною, військові професії мають бути своєрідним кар'єрним шляхом, а не рабством. Те, що чоловіки мобілізовані насильно, є своєрідним історичним пережитком та безвихіддю, як це є в ситуації України».

Жінка, 34 роки, Київ

Однак частина учасни_ць дослідження висловилися **за проведення обов'язкової мобілізації жінок, проте лише за певних умов**. Деякі респондент_ки наголошували на необхідності затвердити ці умови на законодавчому рівні.

На думку більшості опитаних, які писали, що підтримують обов'язкову мобілізацію жінок, **важливим є враховувати фак та вміння жінок** і надавати їм можливість працювати там, де вони зможуть найбільш ефективно застосувати свої навички. Окрім цього, серед відповідей були думки, що важливо **брати до уваги їхній вік і рівень фізичної підготовки**.

«Лише одна вимога — мобілізація жінок з урахуванням професійної діяльності».

Жінка, 30 років, Київ

«Я думаю, це необхідність, однак я вважаю, що категорії, які підлягають мобілізації, мають бути логічно обумовлені — спеціалізацією жінок або реальною можливістю їх швидкого навчання та підготовки».

Жінка, 35 років, село, Львівська область

Частина учасни_ць дослідження вважали, що мобілізованими повинні бути **лише жінки певних професій або спеціальностей**. Деякі респондент_ки не змогли вказати конкретні сфери діяльності, проте бачили потребу у створенні обґрунтованого переліку таких професій та спеціальностей. Інші ж учасни_ці дослідження вказували групи жінок, які могли б бути обов'язково мобілізованими. У своїх відповідях вони згадували низку професій, як-от медичні

працівниці та фармацевтки, психологині, військові, IT-спеціалістки, а також спеціальності, робота яких пов'язана з технікою, інженерною справою, будівництвом, веденням документів.

Деякі респондент_ки писали про те, що мобілізація жінок можлива **лише на небойові посади або ж на ті, які передбачають роботу в тилу**.

Частина учасни_ць дослідження говорили, що **важливо брати до уваги сімейний стан жінок**: чи є в жінки неповнолітні діти, чи одружена вона та чи служить її чоловік у війську. На їхню думку, не можна мобілізувати жінок, які є самотні матері, або якщо їхній чоловік служить у Силах оборони. Схожі думки висловлювали й щодо догляду за літніми батьками або іншими родич_ками.

«Мають бути нюанси залежно від сімейної ситуації, наявності дітей. Точно не можна мобілізувати обох батьків дитини, або якщо мама сама виховує, то мобілізувати її».

Жінка, 35 років, Київ

«Мені важко уявити, що буде з моїми та іншими дітьми, якщо введуть таку мобілізацію. Думаю, навіть якщо вводити мобілізацію жінок, то для тих, у кого неповнолітні діти, мобілізувати можна тільки одного з батьків».

Жінка, 41 рік, Польща

«Я не проти мобілізації жінок. [...] Звісно, це не має стосуватись жінок, які самостійно виховують дитину/дітей. Але якщо чоловік боїться служити, хай тоді жінка захищає сім'ю».

Жінка, 27 років, Київ

Також серед відповідей респондент_ок були думки про **створення особливих умов проходження служби жінок, які мають дітей** — йшлося про можливість служби за місцем проживання та запровадження системи підтримки родин на час служби жінки.

Поодинокі респондент_ки висловлювали думку про те, що жінки дітородного віку також не повинні бути мобілізованими, що перегукується з аргументацією противни_ць обов'язкової мобілізації жінок, які теж висловлювалися щодо репродуктивної праці.

Частина респондент_ок говорили, що обов'язкова мобілізація жінок можлива **лише у разі створення для цього відповідних умов, зокрема, які б передбачали**

якісну військову підготовку. Як приклад деякі опитані наводили ізраїльську систему.

«Було би добре мати центри навчання (можливо, вони вже є) та тренування з ухилом на жіночу специфіку, де б усі охочі могли пройти курси та зайняти відповідні посади».

Жінка, 23 роки, Вінниця

«Має бути попередня ґрунтовна підготовка, як в Ізраїлі. Зараз її немає».

Жінка, 60 років, Київ

Подекуди опитані у своїх відповідях підкреслювали **необхідність забезпечення мобілізованих жіночою військовою формою**, а також взуттям, засобами індивідуального бронезахисту, призначеними для жінок, та гігієнічними засобами.

«Рекрутинг для жінок — це нормально (як і для чоловіків). Але пошійте хоч форму та придбайте взуття малого розміру».

Жінка, 50 років, Херсон

Деякі учасни_ці дослідження вказували, що **для проведення успішної мобілізації жінок важливою є зміна сприйняття їх як у війську, так і в суспільстві загалом.** Серед відповідей були думки, що такі зрушення можливі лише за умови системної роботи з метою зменшення рівня дискримінації та впровадження на законодавчому рівні захисних механізмів у разі насильства у структурах Сил оборони.

«[Необхідна] робота з особовим складом і суспільством. Щоб не було масних жартів про ліжковий фронт чи горлові війська. Бо дуже часто до жінок у традиційно чоловічих сферах відносяться як до ерзац-людей, наче вони не суб'єктні і повносправні. Чула від військовослужбовиць часто про харасмент, це теж не ок».

Жінка, 31 рік, Запоріжжя

«Я вважаю, що держава має спочатку створити умови, в яких жінкам в армії буде можливо існувати. Держава має різко реагувати на випадки сексизму, впровадити механізми захисту від насилля в армії, політику проти дискримінації і т. д. Покарати військових, які принижують жінок. Я хотіла в ЗСУ від початку, але не пішла і не піду, бо не хочу зайвий раз стикатись із мізогінією і сексизмом, які там панують».

Жінка, 32 роки, Київ

«Так, але мають бути також зроблені умови для жінок, а також варто працювати зі ставленням як всередині ЗСУ, так і суспільства, щоб жінку не розглядали як сексуальний об'єкт».

Жінка, 23 роки, Київ

Частина учасни_ць дослідження не мали однозначної відповіді на питання, як вони ставляться до обов'язкової мобілізації жінок, або у них були сумніви щодо можливості реалізації цієї ідеї. З одного боку, вони писали, що бачать переваги такого рішення, зокрема **забезпечення рівності та створення більш справедливих умов як для жінок, так і для чоловіків**. Проте також вказували, що через низку перепон запровадити обов'язкову мобілізацію жінок може бути складно або й взагалі неможливо. Зокрема через те, що часто саме жінки виконують репродуктивну і доглядову працю. Про цей аспект згадували і респондент_ки, які підтримували мобілізацію жінок, і ті, які були проти неї.

«Я дуже сумніваюсь, що в сучасних умовах це можливо. Доглядова праця — це парафія жінок. Тому дітей, людей похилого віку немає на кого лишити».

Жінка, 54 роки, Кропивницький

«З одного боку, я за рівність. З іншого, зараз є багато матерів-одиначок. Та тих, чиї чоловіки повернулися з фронту з психологічним чи фізичними травмами. А в сім'ях, де є діти, обов'язкова мобілізація жінок може стати травматичною ще й для дітей».

Жінка, 40 років, Київ

«Я не можу коментувати це питання, бо сама виховую дитину і не хочу, у разі виникнення такої потреби, йти воювати, а її залишити у дитбудинку».

Жінка, 45 років, Хотин, Чернівецька область

Серед іншого, частина респонденток не були впевнені у можливості мобілізації жінок через відсутність у більшості жінок військової підготовки, зокрема через непроходження строкової служби; упереджене ставлення до жінок у війську та недостатнє висвітлення внеску жінок-військових; а також складність реалізації та потребу значних зусиль зі сторони держави.

«З одного боку, так, підтримую, бо це було б послідовно. З іншого боку, на відміну від чоловіків, в нас немає такої кількості жінок, які проходили строкову службу».

Чоловік, Львів

«Я вважаю, що обов'язкова мобілізація жінок не спрацює в нашому контексті. Це може бути можливо, якщо б строкова служба для жінок почала б впроваджуватися у мирний час і велася б робота зі сприйняттям жінки у війську. Моя найкраща подруга воює і їй потрібно вдесятеро більше зробити, ніж чоловік, аби заслужити однакове ставлення».

Жінка, 30 років, Київ

«Мене як жінку це лякає, я взагалі не розумію, як це можна організувати і так далі. Я розумію, що це може вважатися несправедливим стосовно чоловіків і т. д., але, на мою думку, процес мобілізації жінок потребує певної підготовки з боку держави. Але складно сказати, наскільки велика потреба наразі є в такому процесі. Хотілося б мати більше розуміння щодо цього».

Жінка, 24 роки, Львів

Серед респондент_ок, які не змогли дати однозначну відповідь на питання про їхнє ставлення до можливої мобілізації жінок, деякі вказали, що хотіли б більше дізнатися про можливість і шляхи реалізації цієї ідеї.

● Висновки

Проведені п'ята та шоста хвили «Дослідження думок, переживань і дій під час повномасштабної війни в Україні», які містили питання стосовно мобілізації в Україні, дають нам змогу дійти певних висновків стосовно наявного сприйняття різних аспектів мобілізації українським суспільством у періоди лютого–березня 2023 та 2024 років.

У п'ятій хвилі дослідження ми поставили питання про ставлення респондент_ок до того, як відбувається мобілізація до Збройних сил України. Більшість опитаних вважали, що мобілізація є **необхідною в умовах війни проти Росії** для проведення ротаций та через втрати військових на фронті. При цьому значна частка респондент_ок по-різному ставилися до окремих аспектів процесу мобілізації. Одночасно з розумінням необхідності проведення мобілізації вони мали певні занепокоєння щодо того, які відбувається цей процес. Деякі респондент_ки говорили, що він є «хаотичним», «несистемним», «несправедливим».

Учасни_ці дослідження нерідко писали про ТЦК та СП як про такі, що виконують свою роботу некомпетентно і в яких присутня корупція. Деякі опитані як приклади наводили **мобілізацію людей старшого віку та тих, хто має проблеми зі здоров'ям**. У цьому контексті інформант_ки також подекуди зазначали, що робота військово-лікарських комісій може бути недобросовісною.

Частина учасни_ць дослідження висловлювали незадоволеність тим, що мобілізація є **примусовою**. Були наявні твердження, що важливими для мобілізації є вмотивованість та підготовка до військової служби. На думку частини опитаних, процес мобілізації не завжди враховує ці аспекти. Багато розмірковувань інформант_ок стосувалися того, що **служба в ЗСУ не має бути інструментом залякування та покарання**, і військовозобов'язаним не мають вручати повістку як покарання за вчинення правопорушень. Водночас частина відповідей стосувалися відчуття **роздратування, сорому або розчарування** стосовно чоловіків, які активно уникають мобілізації — наприклад, шляхом «відкупу» від мобілізації або виїзду за кордон.

У частини респондент_ок був запит на **збільшення та поширення інформації щодо того, як відбувається мобілізація**. На їхню думку, брак інформації та

мотиваційних заходів можуть формувати хибні враження про процес мобілізації.

Деякі учасни_ці дослідження **ділилися власними планами та готовністю приєднатися до Сил оборони**. Також писали про **переживання за власне життя або життя своїх близьких, яких можуть мобілізувати**.

У шостій хвилі дослідження, опитування для якої проводилося через рік після п'ятої – у лютому–березні 2024 року, ми знову поставили питання про ставлення до мобілізації до Збройних сил України.

Відповіді респондент_ок п'ятої та шостої хвилі дослідження війни стосовно ставлення до того, як відбувається мобілізація в Україні, багато у чому були подібними. Учасни_ці шостої хвилі дослідження **в переважній більшості визнавали необхідність мобілізації** в умовах війни проти Росії, проте **висловлювалися критично щодо методів її проведення**. До таких методів, які відзначали інформант_ки, належали **випадки, коли мобілізація супроводжується насильством чи приниженням гідності військовозобов'язаних**. Імідж діяльності ТЦК та СП залишився негативним і пов'язаним з недовірою, страхом, невдоволенням та злістю. Частина респондент_ок зазначали, що в окремих випадках представни_ці ТЦК перевищують свої повноваження та порушують правила мобілізації військовозобов'язаних. На думку деяких респондент_ок, **поширення інформації про випадки зловживань з боку ТЦК негативно впливає на ефективність проведення мобілізації**.

Як і в минулій хвилі дослідження, частина респондент_ок висловлювалися про **необхідність мобілізації як передумови створення можливостей для демобілізації військових**, які вже проходять службу. Респондент_ки, як і в 2023 році, **порушували питання залученості жінок до війська та створення можливостей для їхньої служби**. Однак у шостій хвилі ця тема частіше траплялася у відповідях у контексті потреби створити **умови для перебування жінок у війську**.

Респондент_ки знову робили певний акцент на питанні справедливості та стверджували, що **мобілізація відбувається несправедливо з різних причин**. У 2024 році вони наводили дещо більше прикладів різних несправедливостей, пов'язаних з мобілізацією. Вони припускали, що **для менш привілейованих соціальних груп існує більша**

ймовірність мобілізації, та мали враження, **що мобілізація у міських і сільських населених пунктах відбувається нерівномірно**, і ТЦК та СП вручають більше повісток мешканцям сіл, а у великих містах мобілізація є найменш помітною.

Питання важливості **позитивної мотивації до проходження військової служби та якісної комунікації з боку держави** не втратили свою актуальність. Побажання стосовно процесу мобілізації також стосувалися підвищення його **прозорості** та важливості **вдосконалення рекрутингу, використання наявних успішних прикладів рекрутингу окремих бригад**. Окремо відзначалося **створення рекрутингових центрів як таких, що викликають більше довіри**.

Одна з думок, що стала більш вираженою в шостій хвилі дослідження, стосувалася питання справедливості. Деякі респондент_ки вважали, що **війна — це загалом несправедливе явище, що змушує державу вдаватися до певних вимушених кроків**.

Ми запитали респондент_ок, чи готуються вони до можливої мобілізації та як саме. Частина жінок пояснювали у своїх відповідях, що зупиняє їх від підготовки до мобілізації. Учасниці дослідження говорили про те, що вони не є військовозобов'язаними. Іншою розповсюдженою причиною була **репродуктивна та доглядова праця** — догляд за дітьми та іншими членами родини. Жінки також називали причиною **користь, яку вони приносять як цивільні** завдяки волонтерству, жертвам на допомогу армії, професійній діяльності.

Деякі жінки зазначали, що вони не готуються до мобілізації, проте за потреби **готові освоїти необхідні навички та приєднатися до Сил оборони**. Деякі респондентки **відчували провину** за те, що вони не готувалися до мобілізації.

Багато опитаних зазначали, що готувалися до можливої мобілізації. Деякі опитані вказали, що вони або їхні партнери вже займаються пошуком **свого майбутнього місця у структурі Сил оборони**. Ми виокремили такі типи підготовки як освітня, фізична, психологічна, матеріальна та пошук місця у структурі Сил оборони.

Освітня підготовка була найбільш поширеною серед респондент_ок і полягала в **отриманні медичних та безпосередньо військових знань**, часто — знань в обох напрямках

одночасно. До медичної підготовки належали **курси тактичної медицини та першої домедичної допомоги**, які, на думку частини опитаних, можуть бути корисними не лише для військових, а й для цивільних.

Для отримання військових знань і навичок інформант_ки проходили **базові кількадевні курси для цивільних** від організацій громадянського суспільства та державних структур. Деякі опитані також згадували онлайн-навчання з основ військової підготовки та відвідування вузькоспеціалізованих курсів з навчання на снайпер_ок, оператор_ок БПЛА, військових психолог_инь. Деякі учасни_ці опитування також займалися **самоосвітою** у цій сфері: читали відповідні матеріали в інтернеті, відвідували тир, самотійно практикувалися керувати FPV-дронами тощо.

Опитані часто згадували **турботу про здоров'я та підтримку фізичної форми** в контексті підготовки до мобілізації.

Деякі респондент_ки зазначили, що вони готували **матеріальну базу** для мобілізації. Наприклад, вони цікавилися спорядженням або заздалегідь купували його, щоб бути незалежними від забезпечення державою, чи накопичували кошти, які могли б знадобитися на початку служби в армії.

Ми просили учасни_ць дослідження розповісти про те, що вони знають про рекрутинг і рекрутингові центри Збройних сил України. Більшість інформант_ок знали певну інформацію про рекрутинг та рекрутингові центри, і лише **невелика частка вказали, що нічого про них не чули**. Деякі респондент_ки уточнювали, що вони **бачили рекламу рекрутингових центрів онлайн**.

Знання опитаних про діяльність рекрутингових центрів здебільшого відповідали дійсності, однак у відповідях також були наявні помилкові уявлення. Частина респондент_ок знали про те, що завдяки рекрутинговим центрам в **охочих цивільних з'являється можливість самотійно обирати, в який підрозділ, рід військ і на яку посаду мобілізуватися**. У відповідях відзначали можливості для отримання **військової підготовки, консультації щодо вибору посади та проходження співбесіди**. Респондент_ки також згадували про те, що за допомогою цієї системи відбувається **поширення інформації про спеціалізовані вакансії у конкретних підрозділах** (причому деякі опитані вважали, що ці вакансії переважно «небойові»). Деякі з учасни_ць дослідження вказували, що вони **знали про роботу**

рекрутингових центрів у конкретних містах (Львові та Києві), невелика частка також **знали про рекрутинг онлайн і ресурси, де можна знайти вакансії у війську.**

Учасни_ці дослідження показували **різне ставлення до запровадження рекрутингу та рекрутингових центрів.** Частина опитаних вважали створення такої системи **хорошим рішенням, що працює ефективно та дозволяє знаходити вмотивованих до мобілізації людей.** Інші інформант_ки висловлювали думки про процес рекрутингу з **негативною** конотацією: вони казали про **сумнів і недовіру** до його реального перебігу або вважали, що **система рекрутингу потребує значних покращень.** Для деяких опитаних негативне сприйняття рекрутингових центрів було пов'язане з тим, що вони **асоціювалися з ТЦК та СП** — їх називали засобом для відвернення уваги від проблем в ТЦК та СП чи вважали, що рекрутинг відбувається через ТЦК та СП.

Ми запитали у респондент_ок, чого їм не вистачає в комунікації від держави стосовно служби у Збройних силах України. У відповідях переважно згадували питання, пов'язані з різними аспектами умов проходження служби — наприклад, потребу в комунікації про **необхідне навчання, визначені терміни служби, можливості отримувати звільнення та відпустки, механізми ротації та демобілізації.** Частина опитаних також окремо згадували про важливість комунікації стосовно **прозорих механізмів вступу та переведення до інших підрозділів** Сил оборони та про **можливості для впливу на те, на яку посаду їх призначать.**

Частина відповідей були про нестачу комунікації стосовно грошових аспектів служби — **розмірів і регулярності фінансового забезпечення, матеріальної забезпеченості підрозділів, гарантій, які в разі поранення чи смерті отримують військові та члени їхніх родин.**

Частині інформант_ок не вистачало комунікації про **загальний перебіг мобілізації та військової служби:** очікування від мобілізованих, умови проходження служби, права та обов'язки військовослужбов_иць. Деякі респондент_ки **хотіли б бачити комунікацію про переваги й позитивні аспекти військової служби.**

Опитані висловлювали загальне занепокоєння стосовно того, що їм не зрозуміло, якою є **стратегія держави щодо мобілізації.** Їм бракувало довготривалої комунікаційної

стратегії, а також інформації стосовно проблем, які є у держави та у людей, які служать в Силах оборони.

Респондентки зазначали, що їм не вистачає інформації про проходження служби для жінок та **більш детального висвітлення питань про перебування у Силах оборони**. Їм також бракувало комунікації про протидію і запобігання гендерно зумовленому насильству та домаганням під час служби.

Ми також просили респондент_ок поділитися своїми думками щодо обов'язкової мобілізації жінок. Частина учасни_ць дослідження не підтримували таку ідею, серед іншої половини висловлювали різні думки стосовно можливих підходів до залучення жінок до Сил оборони України.

Частина опитаних відтворювали у своїх відповідях традиційні уявлення про роль чоловіків і жінок у суспільстві — вони говорили про важливість **репродуктивної та доглядової праці** для жінок і аргументували, що у випадку обов'язкової мобілізації жінок нікому буде доглядати за дітьми та старшими родич_ками. Деякі опитані також **згадували про складну демографічну ситуацію в країні та потребу у народженні дітей**. Подекуди учасни_ці дослідження транслиювали стереотипні уявлення про відмінності чоловіків і жінок: вони вказували, що **жінки не можуть або не повинні брати участь у воєнних діях** через непристосованість їхньої психіки та фізичну слабкість. Також були думки про те, що захист країни — це обов'язок саме чоловіків.

Багато роздумів на тему мобілізації жінок стосувалися умов, за яких така мобілізація відбувалася б. Частина інформант_ок висловилися **за проведення обов'язкової мобілізації жінок, проте лише за певних умов**. Більшість тих, хто підтримували обов'язкову мобілізацію жінок, вказали, що **варто враховувати їхній фах і вміння**, а також **брати до уваги їхній вік і рівень фізичної підготовки**. Частина опитаних вважали, що мобілізованими повинні бути **лише жінки з певними професіями або спеціальностями** (як приклад наводили медичні, військові, IT, інженерні спеціальності). Деякі респондент_ки писали про те, що мобілізація жінок можлива **лише на небойові посади або ж на ті, які передбачають роботу в тилу**.

Частина учасни_ць дослідження говорили, що **важливо брати до уваги сімейний стан жінок** — наприклад, що не можна мобілізувати самотніх матерів і дружин

військовослужбовців. Також були думки про **створення особливих умов проходження служби для жінок, які мають дітей.**

Частина респондент_ок писали у відповідях, що обов'язкова мобілізація жінок можлива лише **у разі створення для цього відповідних умов, зокрема, які б передбачали якісну військову підготовку та забезпечували б мобілізованих жіночою військовою формою.**

Деякі учасни_ці дослідження вказували, що **для проведення успішної мобілізації жінок важливою є зміна сприйняття їх як у війську, так і в суспільстві загалом.** На їхню думку, має зменшитися рівень дискримінації, а на законодавчому рівні мають бути впроваджені захисні механізми у разі насильства у Силах оборони.

У частини учасни_ць дослідження не було **однозначної відповіді** на питання про ставлення до обов'язкової мобілізації жінок. З одного боку, вони бачили переваги такого рішення — наприклад, **забезпечення рівності та створення більш справедливих умов як для жінок, так і для чоловіків.** З іншого боку, вони вказували на те, що **через низку перепон запровадити обов'язкову мобілізацію жінок може бути складно або й взагалі неможливо.**